

УДК 371.671.11+372.891

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-44>**Святослав ЮРЧЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-6922-4462

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) svyatimir07@gmail.com

Інна СТРАЖНИКОВА,

orcid.org/0000-0001-5921-6197

доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) inna.strazhnikova@pnu.edu.ua

СТАНОВЛЕННЯ І УМОВИ РОЗВИТКУ ПАРАДИГМИ ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ З ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ ЗЗСО УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті представлено історико-педагогічний аналіз процесу становлення та розвитку шкільної навчальної літератури з географії на різних етапах розвитку освітнього процесу в період розголосу національних ідей та незалежності Української Держави. Обґрунтовано розуміння ідеї функціонування педагогічної парадигми щодо теоретико-практичних напрацювань стосовно формування змісту підручника. Розглянуто особливості теоретичного та практичного компонентів навчання у підручниках, реалізацій ними освітніх та виховних функцій, схарактеризовано критерії щодо особливостей застосування підручників і їхнього суспільного феномену.

Здійснено дослідження впливу суспільно-політичних, соціально-економічних і культурно-освітніх чинників на багатоступінний розвиток вітчизняного підручникотворення з географії впродовж кінця ХХ–ХХІ століть. Розкрито значення впливу освітніх діячів, які популяризували важливість підручників з географії в українських школах. Особливу увагу приділено проблемам становлення національної парадигми укладання дидактичної літератури для закладів загальної середньої освіти на теренах України, зокрема на західноукраїнських землях. Визначено основні тенденції процесу генезису формування парадигми підручникотворення з географії для ЗЗСО України. З'ясовано, що цей процес є непереоцінним вкладом в освітнє середовище, а проблематику підручників слід розглядати зі сторони теорії та практики їх розвитку на різних віках історико-педагогічного процесу та у комплексних дослідженнях і самобутніх доробках, які виникли з тих чи інших обставин при вивченні встановлених історико-педагогічних явищ.

Нами встановлено модель якісного засобу навчання з географії в середовищі середньої освіти України, а також окреслено важливість вираження наукової проблематики створення та використання наукової літератури для розвитку та ефективності педагогічної думки. Також виявлено важливість постаті вчителя, як гаранта успішного створення сучасних підручників, який відповідає за їх експериментальну апробацію та впровадження в освітній процес.

Ключові слова: освіта, підручник, географія, розробка підручника, методичний апарат, школа, зміст.

Sviatoslav YURCHENKO,

orcid.org/0000-0002-6922-4462

Graduate student at the Bogdan Stuparyk Pedagogical Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) svyatimir07@gmail.com

Inna STRAZHNIKOVA,

orcid.org/0000-0001-5921-6197

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Bogdan Stuparyk Pedagogical Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) inna.strazhnikova@pnu.edu.ua

ESTABLISHMENT AND CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE PARADIGM OF GEOGRAPHY TEXTBOOK CREATION FOR UKRAINIAN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION (END OF XX – XXI CENTURY)

The article presents a historical and pedagogical analysis of the process of formation and development of school educational literature on geography at different stages of the development of the educational process during the expression of national ideas and independence of the Ukraine. The understanding of the idea of the functioning of the pedagogical paradigm in relation to theoretical and practical developments in the formation of the content of the textbook is substantiated. The peculiarities of the theoretical and practical components of textbook learning, their implementation

of educational and and upbringing functions are considered, the criteria for the peculiarities of the use of textbooks and their social phenomenon are characterized.

A study was made of the influence of socio-political, socio-economic and cultural-educational factors on the multi-stage development of domestic geography textbooks during the end of 20th-21st centuries. The importance of the influence of scientists-pedagogues, who popularized the importance of geography textbooks in Ukrainian schools, was revealed. Particular attention is paid to the problems of forming a national paradigm for the compilation of didactic literature for secondary schools in Ukraine, in particular through the prism of Western Ukrainian pedagogical thought. The formation of a national paradigm for the creation of school textbooks on geography is systematized. It is explained that this process is an invaluable contribution to the educational environment, and the problems of textbooks should be considered from the point of view of the theory and practice of their development at various stages of the historical-pedagogical process and in complex studies, as well as in original scientific papers that are the result of various research circumstances historical and pedagogical phenomena.

The model of a quality means of teaching geography in the conditions of secondary education in Ukraine has been set and the importance of scientific research on the creation and use of educational literature for the development and effectiveness of pedagogical thought is also determined. The significance of the teacher's profession as a guarantee of the successful creation of modern textbooks is also revealed, since pedagogical specialists, among other things, are engaged in experimental verification and introduction of didactic literature into the educational process.

Key words: education, textbook, geography, textbook development, methodological apparatus, school, content.

Постановка проблеми. Проблематика шкільних підручників бере свій початок з витоків дидактики. Виходячи з цього, неможливо переоцінити значний вплив книг на розвиток теоретичних та історичних аспектів науки. Загальновідомий факт, що підручник поєднує в собі логічний та гармонійний виклад знань, наукових основ з конкретного предмета (відповідно до поставлених вимог програми та дидактики). Варто зазначити, що першочергове призначення підручників – це інформаційно-пізнавальна функція, проте не слід недооцінювати й інші функції, які впливають на формування загальнонавчальних умінь та навичок. Відтак, сюди можемо віднести виховну та дослідницьку функції, які сприяють розвитку мислення та пам'яті, збагачують світогляд, формують правильне поведіння з книгою задля подальшої роботи з нею, тобто відбувається всебічне заохочення школяра (з урахуванням його вікових особливостей) до самостійного розуміння та вирішення тих чи інших проблем, що виникають в освітньому процесі. Тобто метою підручника є стимулювання бажання в учнів бути готовими до кожної наступної поточної роботи, застосовуючи лише зміст викладу матеріалу, проблемні питання та різноманітні завдання.

Аналіз досліджень. Суттєве значення у дослідженні проблематики становлення й розвитку вітчизняного підручникотворення посідають наукові доробки педагогів, серед яких видатні представники наукової спільноти як В. Беспалько, Н. Буринська, В. Бейлінсон, Г. Ващенко, М. Вашуленко, Й. Гілецький, І. Гудзик, Д. Зуєв, Я. Кодлюк, В. Корнєєв, В. Краєвський, І. Лернер, О. Надтока, В. Плахотник, К. Роджер, О. Топузов, М. Тупальський, К. Ушинський, Г. Щекатунова та ін. Так, наприклад, В. Беспалько декларує підручник як інформаційну модель педагогічної системи, В. Бейлінсон окреслює дидактичну складову кон-

струювання навчальної книги, М. Тупальський зазначає сутність процесу підручникомознавства, його місце і роль, В. Краєвський, І. Лернер зосереджувались на особливостях роботи зі шкільним підручником, Я. Кодлюк опирається на аналіз теорії та практики шкільного підручника, як моделі процесу навчання, натомість наукові доробки Й. Гілецького висвітлюють проблеми структури змісту шкільної географічної освіти та розкривають підходи до формування якісної географічної освіти, О. Надтока, та О. Топузов розглядають концепцію шкільної географічної освіти та методу дидактичної системи підручників з географії для закладів загальної середньої освіти.

Аналіз науково-методичної літератури засвідчує практичну відсутність наукових розвідок з історичних особливостей конструювання змісту шкільних підручників з географії в період становлення та розвитку незалежності України.

Мета статті: подати аналіз становлення і умови формування національних підручників з географії для закладів загальної середньої освіти крізь історичну призму методики створення і використання підручника з географії (друга половина XX – XXI століття).

Виклад основного матеріалу. Постійний розвиток майстерності дидактики та методичних підходів викладання географії постає необхідною умовою вивчення якості навчальної літератури, що утворює підставу для дослідження багатьох аспектів формування шкільного підручника, як цілісного продукту різних аспектів його наукового обґрунтування: змістового боку предмета, педагогічної методики укладання, головна мета якої спроектувати ефективний процес навчання, книгознавчих закономірностей укладання (архітектоніка, поліграфія тощо), правової основи та менеджменту освіти. Саме у зазначеному контексті ми систематизуємо поняття і уявлення, які

притаманні підручнику з географії, що безперечно є об'єктом педагогічної науки, а комплексна система знань про характер, сутність і зміст підручника інтегрує закономірності парадигми підручникотворення – створення і використання підручника з географії під впливом розвитку науки, освіти, виховання і розвитку здобувачів освіти.

В реаліях сьогодення в Україні оновлено Закон «Про освіту» та розроблено концепцію «Нової української школи», яка знайшла свій виклад в реформуванні щодо укладання та здійснення конкурсу по відбору підручників для закладів середньої освіти та у логічному продовженні – оновленні курсу навчальних програм для здобувачів освіти 5–11 класів (Концептуальні засади, 2018: 1-3). Зазвичай практичне вираження освітніх перетворень методичного, правового та візійного характеру для батьків та здобувачів освіти знаходять свій поступ, за виключенням офіційних документів, у підручниках, оскільки саме в них дійсно можна побачити трансформації, які обумовлені постати відповідями на вимоги часу та суспільства, адже в ньому авторська побудова опирається на чинні вимоги Міністерства освіти і науки України, тобто слугує широко розповсюдженим матеріальним носієм сучасного розвитку національної освіти. Таким чином, в цьому контексті зауважуємо важливість глибокого розуміння ідентичності навчального предмету «Географія» та осмислення підґрунтя розвитку та ефективності створення національної навчальної літератури з географії для закладів загальної середньої освіти.

Освітнє надбання підручникотворення, що поєднує в собі аспекти теорії та практики, має значну роль при дослідженні його розвитку на різних віхах історико-педагогічного процесу. Поява шкільних книг та їх подальша еволюція залежить від великої кількості взаємопов'язаних чинників. Так, наприклад, такими чинниками є як загальні, так і специфічні критерії, до яких відносять суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні фактори, що становлять собою поетапний процес ускладнення й вдосконалення логічного наповнення підручників. Систематизація вищезгаданого процесу зазвичай припадає на загальні етапи розвитку дітей шкільного віку, хоча водночас відбувається й асинхронний перебіг у створенні навчальної книги. Він виникає через ті чи інші зміни й доповнення, які покликані задля модернізування змісту та наочного оформлення у вигляді ілюстрацій. Зазначенні аспекти обумовили собою багатопланову організацію, яка за своєю природою є складним поєд-

нанням взаємопов'язаних чинників (Величко, 2007: 258). З огляду на те, що унікальність підручникотворення є універсальним процесом, слід підкреслити важливість комплексних досліджень та самобутніх доробків, які виникли з тих чи інших обставин при вивченні історико-педагогічних явищ.

Цікавим є погляд на розвиток дидактичної літератури у розрізі історичних фактів. Так, наприклад, у період радянського союзу дидактична література не розвивалася. Під гнітом ідеології того часу у навчальних посібниках вбачали спосіб переробити істинність знань в ідейний інструмент, який синтезував в собі клерикалізм, реакційність тощо. Саме такими нав'язливими установами були просочені терни української освіти в XIX – XX ст. У допомозі тоді ставала література братських шкіл чи «прогресивної інтелігенції», які сміливо вступали в протиборство з радянською ідеологією. Щоправда, навіть така навчальна література українських діячів приховувала в собі певні релігійні та соціальні обмеження, вказуючи на незбіжність класових уявлень щодо навчально-виховного змісту підручників.

Можна зазначити, що розвиток історії підручникотворення, як предметного вивчення розпочався лише в період сучасної доби. Розкрити дану проблематику стало можливим завдяки працям відомих учених, які проклали курс на вивчення нових горизонтів дидактики. Серед таких першопроходців навчальної літератури однозначно був Богдан Михайлович Ступарик, який освітню літературу Галичини XIX – 30-х рр. XX ст. розглядав як характерне знаряддя, що віддзеркалює собою політику австрійського та польського режимів. Критика видатного науковця зачепила таку проблематику як невідповідність підручників пізнавальним потребам дітей, а також нехтування національними відчуттями українських школярів (Ступарик, 1998). На противагу підручникам Галичини, Пан Богдан справедливо наводив приклад тодішніх флагманів освіти, які наперекір влади надавали посібникам національну спрямованість. Керуючись тими ж рушійними силами щодо розвитку дидактичних міркувань Галичини за міжвоєнний період, Тетяна Костянтинівна Завгородня зазначала, що, з одного боку є глибокий аналіз підручників відомих педагогів, а, з іншого – навчальні книги. Результатом надбання відомих педагогів є розвиток національно-освітньої системи в краї; тим часом розвиток навчальної книги є яскравим протиставленням, що характеризує собою польський режим та перешкоджання інтелектуальному розвитку задля

формування особистісних поглядів української молоді (Завгородня, 1998: 81-95).

Після отримання незалежності України в 1991 році відбулися вагомі зміни у формуванні та написанні підручників з географії для ЗЗСО. Зокрема, можна виділити наступні траєкторії трансформаційних перетворень, які проходили крізь навчальні роки:

1. Перехід від радянської системи навчання, яка зорієнтована була на ідеологію та пропаганду, до демократичної системи навчання, яка зорієнтована на розвиток критичного мислення та самостійності учнів.

2. Зміна змісту навчальних матеріалів, орієнтація на опис та аналіз реальної географічної ситуації в Україні та у світі. Зокрема, набуло великого значення вивчення геополітики, транскордонної співпраці, туризму, проблем екології, глобальних змін клімату тощо.

3. Більший акцент на розвиток критичного мислення учнів, зокрема через використання інтерактивних методів навчання, практичних завдань, розв'язання проблемних ситуацій, аналіз географічних даних тощо.

4. Залучення багатьох експертів з географії та інших наук до розробки підручників з географії, що дозволяє створювати матеріали, які відповідають актуальним географічним тенденціям та реаліям.

5. Акцент на розвиток міжкультурної компетентності учнів, зокрема через вивчення географії інших країн та народів, культурної спадщини, інтеркультурного спілкування та толерантності.

Суттєвою точкою зору у вивчанні підручників через призму історичності є важливість оновлення педагогічних критеріїв. Науковці та педагоги виділяють наступні: наукові та дидактичні критерії, виховні, естетичні, та один з основних критеріїв – відповідність програмам освіти. Саме останній критерій був рушійною силою навчання. З одного боку, така орієнтація на важливість відповідності програмам є досить слушною, з іншого ж, не слід забувати, що у ХХ ст. тривких освітніх перспектив для українських шкіл не було. Таке пояснення надавала Львівська Шкільна Кураторія на запитання про наявність достатньої кількості підручників для українських дітей. З огляду на це яскраво постає пояснення, що для дітей українських шкіл публікація підручників була тяжким процесом.

Очевидно, що за час панування радянського періоду на українській землі, нестаток у школярів потрібної літератури відчувався безперервно гостро. Також давалася взнаки й фінансова локалізованість, що ще більше пригнічувалася через

перманентне піднесення освіти та цілями школи, які розуміли в собі постійне оновлення змісту та зміну мети.

Слід виділити важливу тогочасну проблему певних підручників, яка виникала через вивчення мови, а саме української, в усіх типах шкіл. При розгляді цього критичного питання передусім слід враховувати сутужний стан предмета української мови, який виявився чужим у державі та не міг використовуватися задля друкування освітніх посібників. Також задля того, щоб видати підручник, спочатку треба було отримати дозвіл від Міністерства освіти, який був можливий лише при повній відповідності до міністерської програми та проходженні апробації. Все це надає ще більшого значення та важливості українському матеріалу, який хоч у невеликій кількості, але все ж таки був наявний в букварі. Це надавало можливість школярам знайомитися та вивчати географію України в процесі навчання.

Тільки взаємна погодженість між змістом та формою шкільної книжки, зазначали педагоги Галичини, надають їй справжню дидактичну цінність. Все це мало особливе значення для українських шкіл у Галичині, адже програма для офіційних затверджень щодо підручників була відсутньою. На ділі саме підручник ставав умовою при виборі методів, форм та організування процесу навчання. Водночас підручник мав стати й інструментом, коректно застосованим задля самоосвіти школярів. Саме тому проблематиці підручникотворення приділялась велика увага та зосередженість широких верств населення.

Дуже важливим є той факт, що роль географії у практиці навчального процесу закладу середньої освіти полягає у комплексному формуванні природних, історичних, суспільних, економічних та інших уявлень про світ, головним чином розкриває широкий спектр світоглядних знань, а через глибокі міжпредметні зв'язки (Капіруліна, Паламарчук, 2002: 15) актуалізується фундаментальною наукою в системі шкільної освіти. Принагідно запевнивши крайню думку наведемо цитату фундатора новітньої української географії академіка С. Рудницького: «Без географічно-природничого світогляду й підготовки неможливо усвідомлено підійти до ніякої антропогеографічної проблеми, ...навіть дрібниці» (Шаблій, 1993: 191).

Як продовження значення важливості географічної освіти, її головний транслятор інформації – підручник повинен мати чітку ієрархію принципів відбору і структурування змісту шкільної географічної освіти, яка має бути логічно послідовною. Підручник, як провідне освітнє видання

може містити в собі систематизованість ведення навчального предмета, що є погодженим з офіційно затвердженою навчальною програмою. Підручник повинен бути на високому методичному рівні, відповідаючи необхідним вимогам, включати довідковий матеріал, а навчальний зміст має бути взаємопов'язаним з практичними завданнями з чітким відстеженням предметних зв'язків.

Відомий автор шкільних підручників з географії та науковець Йосип Романович Гілецький наводить низку принципів відбору і структурування змісту шкільної географічної освіти:

1. Методологічний принцип, тобто принцип відповідності змісту об'єкту і предмету науки. Акцентується неухильне дотримання основоположного географічного підходу. Суть його полягає в тому, що у кожному явищі географія розглядає його територіальну структуру і зовнішні територіальні зв'язки.

2. Ідейна спрямованість на національні та загальнолюдські цінності. Даний принцип у своєму висновку націлений на усвідомлення суспільної діяльності, формування освіченої особистості та висвітлення змістових ліній географічної освіти з позицій громадянина України, а не стороннього спостерігача.

3. Принцип науковості і доступності в концентрованому вигляді полягає в тому, що навчальний матеріал у значній мірі повинен відповідати сучасному стану розвитку науки, її структурних складових із урахуванням максимально можливого засвоєння навчального матеріалу в залежності від вікових особливостей учнів.

4. Дотримання принципу логічності і послідовності вимагає, щоб все запропоноване для вивчення пізніше опиралося на попередньому незалежно від того у яких класах, курсах якої з галузей знань про це йшлося з поетапним змістовим поглибленням й розширенням знань.

Саме урахування принципів логічності й послідовності, а також науковості й доступності обумовили потребу в лінійно-ступінчастій системі шкільної географічної освіти (Гілецький, 2018: 13-14).

Суттєвим недоліком змісту та структури сучасної шкільної географічної освіти вважаємо відсутність дисципліни «Географія рідного краю», змістове наповнення якої перегукується із давно утвердженим у початковій та основній освіті країн ЄС навчальним предметом «Локальна географія», який покликаний формувати уявлення про територію проживання та все що її складає. Також наголошуємо на удосконаленні та дидактично вивіреному висвітленні у шкільних підручниках

з географії тем стосовно топографічної грамотності та орієнтування на місцевості, розширення і доповнення інформації про політичну карту світу, особливості її формування та тенденцій її функціонування, моделі економіки та міжнародні зв'язки України у різних сферах співробітництва.

Один з основних важливих моментів підручникотворення з географії передбачає компетентнісний підхід. Пріоритетними компетентностями, що формуються при залученні згаданого підходу в освіту є ключова та предметна (Топузов, 2016: 8). З огляду на вищезгадані властивості структури, змісту та методичного апарата підручників, в тому числі й для загальноосвітніх шкіл, створюються перспективні можливості для подальшого розвитку освітньої методики.

В загальній складності, щоб створити дійсно якісний підручник – потрібно залучення чималих зусиль з боку тих чи інших фізичних осіб та державних установ. Лише ефективна координація роботи може бути раціональною задля забезпечення досягнення рівня очікуваних результатів цієї багатоетапної діяльності. Проте, за частими показниками в ході роботи практики, не всі компоненти багатокомпонентної діяльності можуть бути успішно застосованими з подальшим результатом, що веде за собою низку негативних наслідків, що призупиняють перебіг підготовки якісної освітньої літератури та її вчасну появу в користувачів.

Важливою фігурою в успішному процесі створення сучасного підручникотворення є вчитель та його проблематика підготовки фахівця задля експериментальної апробації, впровадження й широкого застосування підручника в освітньому процесі. Через недостатню підготовку у великій кількості вчителів до такої діяльності, виникає одна з основних перешкод задля результативного вітчизняного підручникотворення.

Висновки. Отже, аналізуючи українську навчальну книгу з географії як провідний дидактичний компонент між навчанням та вихованням як учнів, так і дорослого населення, науковці визначають соціально-культурні причино-наслідкові зв'язки її створення, піддаючи аналізу еволюцію структури та змісту. Проблематика результативності освітньої інформації, що закладена в підручниках та дієвість способів її використання – все ще є недостатньо вивченою. З огляду на це відбувається процес зміни педагогічної науки через історичну фактологію, що регламентується дотриманням конкретних правил, прийомів при вивченні деяких методичних, підручникотворчих, освітньо-виховних процесів та явищ, огляду положень, що було викладено раніше, з подальшим можливим

запереченням щодо них, чи, навпаки, пропозицій удосконалення. Чітко зазначенні критерії та основи дозволяють робити порівняння, перевірку, корегування певних наукових моделей та загальних формулювань, що узагальнюють не тільки теоретично-

методологічні положення, а і прикладний досвід спрямування освітнього процесу, коректність якого розповсюджується на творче застосування при аналогічних умовах чи трансформованих педагогічних реалій освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко Л. П. Методологічні орієнтири відбору змісту шкільної хімічної освіти. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць у 5-ти томах – Т. 2: Дидактика, методика, інформаційні технології. Київ: Пед. думка, 2007. С. 256–265.
2. Гілецький Й. Р. Методологія та практика формування змісту загальної географічної освіти. *Географія та основи економіки в школі*. 2018. № 3. С. 12–17.
3. Завгородня Т. К. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки). Івано-Франківськ: Плай, 1998. 167 с.
4. Капіруліна, С. Л., Паламарчук, Л. Б. Міжпредметні зв'язки на уроках географії в модульно-розвивальній системі навчання. *Географія та основи економіки в школі*. 2002. № 2. С. 14–17.
5. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 05.07.2023).
6. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення: навчально-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 336 с.
7. Топузов О. М. Компетентнісний підхід – стрижень наукових інновацій у навчанні. *Освіта України*. 2016. 15 серп. (№ 32). С. 10.
8. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів – Мюнхен: Вид. центр ЛДУ ім. І. Франка, 1993. 223 с.

REFERENCES

1. Velychko L. (2007). Metodolohichni oriientyry vidboru zmistu shkilnoi khimichnoi osvity. [Methodological guidelines for the selection of the content of school chemical education]. *Pedahohichna i psykhologichna nauky v Ukraini [Pedagogical and psychological sciences in Ukraine]: zb. nauk. prats u 5-ty tomakh – T. 2: Dydaktyka, metodyka, informatsiini tekhnolohii. Coll. of science works in 5 volumes – Vol. 2: Didactics, methodology, information technologies*. 256-265. [in Ukrainian].
2. Hiletskyi Y. (2018). Metodolohiia ta praktyka formuvannia zmistu zahalnoi heohrafichnoi osvity. [Methodology and practice of forming the content of general geographic education]. *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 3, 12-17. [in Ukrainian].
3. Zavorodnia T. (1998). Dydaktychna dumka v Halychyni (1919-1939 roky). [Didactic thought in Galicia (1919-1939)]. Ivano-Frankivsk: Plai. [in Ukrainian].
4. Kapirulina, S., Palamarchuk, L. (2002). Mizhpredmetni zviazky na urokakh heohrafii v modulno-rozvivalnii systemi navchannia. [Intersubject connections in geography lessons in the modular and developmental system of education]. *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 2, 12-17 [in Ukrainian].
5. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly «Nova ukrainska shkola». [Conceptual principles of reforming the secondary school «New Ukrainian School»]. URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf> [in Ukrainian].
6. Stuparyk B. (1998). Natsionalna shkola: vytyky, stanovlennia: navchalno-metod. posibnyk. [National school: origins, formation: textbook]. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
7. Topuzov O. (2016). Kompetentnisnyi pidkhid – stryzen naukovykh innovatsii u navchanni. *Osvita Ukrainy*. [Competence – based approach is the core of scientific innovations in teaching]. *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine*, 32, 10 [in Ukrainian].
8. Shablii O. (1993). Akademik Stepan Rudnytskyi – fundator ukrainskoi heohrafii. [Academician Stepan Rudnitsky is the founder of Ukrainian geography]. Lviv – Miunkhen, Publisher LDU im. I. Franka [in Ukrainian].